

Fogyatékkal élő frissdiplomások munkaerő-piaci integrációja

Duráczy Bálint

■ Tanulmányunk a fogyatékkal élők felsőoktatásbeli esélyegyenlőségét és munkaerő-piaci integrációját vizsgálja egy 2014-ben zajlott kutatás eredményeire alapozva¹. A vizsgálat során három központi témára fókuszálunk, amelyek egy-egy – a munkaerő-piaci kilépés szempontjából meghatározó – életszakasszal állnak szoros kapcsolatban. Az első elemzett periódus a felsőoktatási intézményben töltött időszak. Ezen belül az integráció sikeressége, az intézmény által biztosított esélyegyenlőség képezte a vizsgálat fókuszát. A második időszakra – a munkaerő-piaci kilépés periódusára – vonatkozó kutatási kérdés a munkához jutás csatornáit, körülményeit és eredményességét fedte le. A harmadik vizsgált periódusban a munkahelyi beilleszkedést leíró tapasztalatokat gyűjtöttünk. ■

Vizsgálatunk kiinduló feltételezése szerint mindhárom időszak egyaránt meghatározó a fogyatékkal élő diplomások munkaerő-piaci integrációjának szempontjából. A három időszak szerepét összefoglalva felkészülési, próbálkozási és révbe érési szakaszokat különíthetünk el. Elemzésünk során ezen három szakaszhoz kapcsolódó főbb kutatási következtetéseket összegezzük.

Problémafelvetés

Az oktatásban megvalósuló integrációra és az esélyegyenlőség növelésére befektetett erőforrások akkor szolgálnak igazán hasznos célt, ha az esélyegyenlőség elérésére tett erőfeszítések az oktatási intézmény elhagyása után is tovább kísérik a fogyatékkal élőket, átvezetik őket a munkaerőpiacra. Mindez fokozná ugyanis a felsőoktatásban megszerezett tudás társadalmi hasznosulását. Az esélyegyenlőség biztosítására vonatkozó törekvéseknek ennél fogva túl kell mutatniuk a felsőoktatásba bekerülő fogyatékkal élők számának (pl. kvótarendszer

1 A kutatást 2014-ben a HÖOK Hallgatói Szolgáltató Központ Nonprofit Kft. végezte az Educatio Non-profit Kft. megbízásából, a TÁMOP-4.1.3-11/1-2011-0001 kiemelt projekt keretében. Kutatásvezető: Duráczy Bálint.

révén biztosított) növelésén. Fő célként az integrációs céllal létrehozott rendszereknek sokkal inkább a minőségi munkaerő-piaci kivezetésre szükséges törekedniük, azaz arra, hogy minél több fogyatékkal élő végezhesen diplomás munkakörhöz tartozó feladatot. Ily módon a társadalom erőfeszítései sem koncentrálnak a felsőoktatási képzés időszakára, hanem az ott abszolváló személyek munkaerő-piaci integrációját is éppúgy támogatni szükséges.

Jelenleg az esélyegyenlőség biztosítása a fentiekben leírt komplex, életszakaszokat átívelő rendszerként nem valósul meg. Kutatásunk fő célja tehát annak feltárása volt, hogy a meglévő keretek között, ezen átfogó munkaerő-piaci integráló szolgáltatások nélkül hogyan és milyen eredményességgel zajlik a fogyatékkal élő hallgatók által megszerzett képesítések felhasználása.

Elméleti keretek

A modern társadalmak fejlettsége számos – gazdasági, strukturális, kulturális vagy akár társadalomszervezési – dimenzióban értelmezhető. A társadalmon belül a hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára biztosított esélyegyenlőség feltétlenül ezek közé tartozik. A minél magasabb szintű esélyegyenlőségre való törekvés tetten érhető a modern társadalmak legfontosabb alrendszeiben is. Ezek szerepe kulcsfontosságú, hiszen tökéletes egyenlőség nem érhető el a születéskor már osztályrészül kapott képességeknek, gazdasági lehetőségnek következményeként, így a társadalom korrigáló szerepét kell erősíteni. Az egyenlőtlenségek sokfélék lehetnek, ezeket – kiváltó okuk és a hozzájuk társuló hátrányok mértéke szerint – csoportokra, kiemelt kategóriákra oszthatjuk. E csoportok tagjainak eltérő nehézségekkel kell megküzdeniük a munkaerőpiacra való kilépés során. A munkaerő-piaci esélyegyenlőség fontos mutatója az alcsoporton belüli munkanélküliség, illetve a végzettségnek megfelelő elhelyezkedés esélye a hátrányos helyzetű személyek körében (Öry, 2005). E tanulmány keretei között a hátrányos helyzetű csoportok közül a szervei sérüléssel, fogyatékkal élő frissdiplomás esélyegyenlőségének helyzetét vizsgáljuk.

Az esélyegyenlőség kialakulása az oktatás alrendszerében hosszú folyamatot ölel fel. A fogyatékkal élők csoportja számára az egyes képzési lépcsők – akár a közoktatáson belül, akár a köz- és felsőoktatás között – sokkal nehezebben átléphetők (Laki, 2008; Laki–Kabai, 2010). Ez megnyilvánul abban, hogy minden egyes átlépési szakasz után egyre alacsonyabb a következő képzési lépcsőben érintett fogyatékkal élők aránya a többségi csoporthoz képest. Ennek következményeként az esélyegyenlőség biztosítására tett erőfeszítéseket a csökkenő érintett létszámmal arányosan csökkenő befektetés jellemezte. Az erős szelekció miatt Magyarországon a felsőoktatásban csak 15-20 éve jellemző a fogyatékkal élők nagyobb létszámú jelenléte. Sőt, e csoport várható megjelenését tekintve a viselt hátrányok miatt nem csak a képzési lépcsők között, de egyes képzéstípusokon belül is jelentős alulreprezentációt mutat (ld. Hall et al., 2002).

A legfontosabb előrelépés az oktatási rendszer lépcsőzetességéhez fordított arányban idomuló integráció kiegyenlítése lenne. Az esélyegyenlőség egyenletességének megvalósítását támogató eszközök és programok számának növeléséhez a jelentős anyagi források, szigorú és

következetes szakpolitikai döntések mellett kulturális változásra is szükség van (Tinklin–Hall, 1999). Ezek együttes jelenléte nélkül az integráció az oktatási rendszer legfelső lépcsőjén, a felsőoktatásban sem lesz maradéktalan. A szakpolitikai döntések biztosítják az elhatározást, a hajtóerőt, a gazdasági lehetőségek szolgálják a megvalósítást. Míg a kulturális elemek nélkül a sérülések okozta hátrányok enyhítése lehetetlen, hiszen ez jelenti az olajozottságot az előre ki nem küszöbölhető akadályok leküzdéséhez.

Egy további hangsúlyos tényező a fogyatékkal élő személyek hozzáállása, attitűdje az akadálymentesített oktatás kihasználásához. Ezt támasztják alá Sachs és Schreuer (2011) kutatási eredményei, amelyek tanúsítják, hogy a közel teljes szintű integráció és a magas fokon érvényesülő esélyegyenlőség mellett is több energiabefektetésre van szükség a fogyatékkal élők esetében az azonos tanulmányi eredmény eléréséhez. A felsőoktatási képzés elvégzését a Magyarországon is egyre javuló lehetőségek ellenére csak a vizsgált célcsoport igen szűk köre tudja elérni. A felsőoktatásban töltött időszak esélyegyenlőségét az egyes dimenziókban tapasztalható nehézségek feltárása helyett globális megközelítésben vizsgáljuk. A lényeges kérdés e szempontból, hogy mit tekintünk a társadalmi integráció kiteljesedésének: a felsőoktatás elvégzéséhez való hozzáférést vagy a munkaerőpiacra való kilépés lehetőségét ezen a magasabb iskolázottsági szinten? Ha célunk az utóbbi – amely mellett már korábban is érveltünk –, akkor azt kell megvizsgálni, hogy ez a plusz lépés egy újabb akadályt képező szelekciós szakaszt jelent-e a vizsgált csoport számára, amely esetén a siker csak újabb nehézségek, akadályok legyőzésével lehetséges? Horváthné Nóth Edit (2009) foglalkozik a hazánkban fellelhető szakirodalmak közül a legrészletesebben az elhelyezkedést segítő kormányzati intézkedésekkel. Az általa összegyűjtött intézkedések tematikus megközelítése jól mutatja, hogy a fogyatékkal élők elhelyezkedésének támogatása a munkaerőpiacon munkaadóként szerepet vállalók befolyásolására, átformálására korlátozódik. A segítség általában az akadálymentesített állások, pozíciók létrehozásának anyagi támogatását jelenti. Érdemes megfigyelni a kutatásokban, hogy míg a többségi csoport esetében a felsőoktatást elhagyva milyen hangsúlyos kérdéssé válik a munkaerő-piaci státusz mellett az álláshoz való hozzáférés csatornája, addig a fogyatékkal élők esetében ez a köztes, ám a kereslet-kínálat találkozása szempontjából kritikus fontosságú mozzanat még nem került reflektorfénybe. A kérdést egy már hivatkozott tanulmány (Öry, 2005) is vizsgálja. Ez a tanulmány azonban fogyatékkal élő diplomások marginális szerepe miatt jelen kutatás célcsoportjáról külön adatokat nem közöl. A fogyatékkal élők alapsokaságára vonatkozó adatokból viszont az látszik, hogy az elhelyezkedés ideje nem rövidül a végzettségi szint emelkedésével, amely például ellentmond a többségi csoportnál tapasztalható tendenciának. A munkavállalást elősegítő csatornákkal foglalkozó tudományos igényű munkák számát várhatóan növeli, hogy a kérdés az európai szakpolitikák szintjén az elmúlt években előtérbe került. Ennek egyik első eredménye az az Európai Bizottság által 2012-ben kiadott tanulmány, amelyben ajánlásokat, jó gyakorlatokat és kutatási eredményeket közölnek (European Commission, 2012). A tanulmányban közölt információk fókuszában még mindig a munkahelyteremtés szerepel, de találhatunk benne megoldásokat a munkaerőpiacon hozzáférhető álláslehetőségek célcsoport-specifikus gyűjtését támogató elképzelésekre is.

A szakirodalmi áttekintés összefoglalásaként azt mondhatjuk, hogy a fogyatékkal élők növekvő jelenléte a felsőoktatási intézményekben az esélyegyenlőség magasabb szintű

megtapasztalhatóságát is magával hozta. Az oktatási alrendszer kiszélesedése, befogadóbbá válása a hátrányos helyzetű csoportok irányába egyre inkább nevezhető megvalósult eredménynek, mint elérendő célnak. Ugyanakkor az elhelyezkedés kérdését a diplomához való hozzáférés egyáltalán nem oldotta meg, csak számos új aspektusba helyezte. Az egyik aspektus, hogy a fogyatékkal élő diplomások miként tudják felhasználni végzettségüket a munkaerőpiacon. Ezzel a kérdéssel a szakpolitika és a tudományos szcéna is foglalkozik. A másik aspektus, hogy az abszolutórium elérése és az elhelyezkedés időpontjai között hogyan lehet támogatni e speciális igényű célcsoportot a végzettségnek megfelelő munkahely megtalálásában. Ez a kérdés egyelőre nem kapott kellő nyilvánosságot, noha az első szempont által leírt dimenzióban elért eredmények csak a második dimenzió által felvetett problémák megoldásával jelenthetnek valódi sikert az esélyegyenlőség területén.

Jogszabályi háttér

A vizsgált időszak nem értelmezhető teljességében a vonatkozó szabályozások megismerése nélkül. A három időszak közül az intézményi és foglalkoztatásban lévő időszaknak van kidolgozott állami szabályozása, ezeket mutatjuk be az alábbi fejezetben.

A hatályos Nemzeti Felsőoktatási Törvény a 11. §-ban tér ki először az intézmény feladataira. Itt a felsőoktatási intézmények számára meglehetősen széles felelősségkört jelöl ki, mely szerint „*segíti a – különös figyelemmel a fogyatékkal élő – hallgató beilleszkedését és előrehaladását a felsőfokú tanulmányok idején, illetve a tanulmányok alatt és befejezését követően segítséget nyújt a karriertervezésben*”². A szabályozás szándéka egyértelmű, minden hallgatóra nézve elvárja a képzés alatti és végzés utáni karriertervezésben való támogatást az intézménytől. A törvény egyébként sorra veszi a hallgatók jogait és kötelességeit, amelyek között rendre kiemeli a fogyatékkal élő hallgatók speciális igényei figyelembevételének elvét. A hivatkozott jogszabály 49. §-ának 8. pontja részletezi a fogyatékkal élők számára igény szerint kötelezően biztosítandó eszközöket és engedményeket. Többek között a speciális igényekhez igazodó felkészítést és vizsgáztatást, esetlegesen a tantárgy vagy annak egyes részeinek tanulása vagy beszámolási kötelezettsége alóli felmentést, a számonkérés alkalmával a szükséges segédeszközöket (írógép, számítógép) vagy a szóbeli és írásbeli vizsgák felcserélhetőségét emeli ki a citált szakasz. A nemzeti felsőoktatásról szóló törvény a továbbiakban kitér a hallgatói juttatásokhoz rendelkezésre álló források szükség szerinti felhasználására a fogyatékkal élő hallgatók tanulmányait segítő eszközök beszerzésénél. Összefoglalva a törvény megközelítését azt állíthatjuk, hogy kötelezővé teszi a fogyatékkal élők hátrányainak figyelembevételét, az ebből adódó nehézségek megoldását, ugyanakkor a konkrét megvalósítás menetében meglehetősen nagy szabadságot enged az intézmények számára.

A foglalkoztatásra vonatkozó jogszabályi környezetet több törvény határozza meg. A leg részletesebben az 1998. évi XXVI. a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük

---

2 A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 11. § (1) bekezdésének c) pontja.

biztosításáról szóló és a 2003. évi CXXV. az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvények foglalkoznak a foglalkoztatás kérdéseivel. A jogalkotó szándéka biztosítani az integrált vagy védett foglalkoztatottságot, amelynek eszközei a megfelelő munkakörnyezet, munkaeszközök akadálymentessé tétele. Ezen feltételek biztosítását már a felvételi eljárás során meg kell valósítani. A szükséges átalakítások költségét az állam a központi költségvetésből támogatja.³ Ha a fogyatékos személy nem az integrált közfoglalkoztatás keretében vállal munkát, akkor a támogatási rendszer a munkavállaló számára akkreditált munkáltatóknál és szociális foglalkoztatást végző foglalkoztatóknál segít elhelyezkedni a munkaadók támogatásban részesítésével. A jelenlegi támogatásokat szabályozó kormány és EMMI rendeletek szoros kapcsolatban állnak a megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztató munkahelyek akkreditálásával.⁴ A szabályozás általános kritikájaként jelenik meg, hogy az akkreditáció nem csak védi a foglalkoztatottat, hanem el is tántorítja a foglalkoztatókat a fogyatékkal élő személyek alkalmazásától az akkreditációval járó költségek és feladatok miatt. Végül fontos megjegyezni, hogy a munkához való jog és a munkához való hozzásegítés egyetemessége vonatkozik a fogyatékkal élőkre is, ám a végzés és a munkavállalás közötti időszakban megvalósuló segítségnyújtást célzó programok nem hangsúlyosak a szabályozásban, így a végrehajtásban sem. Külön kiemelendő, hogy a szabályozásban nincs lehetőség a fogyatékkal élő személyeket végzettségük szerint differenciálni, pedig a frissdiplomás álláskeresőknek egészen eltérő segítségre és támogatásra lehet szükségük.

A kutatás módszertani háttere

A 2014-ben zajlott adatgyűjtés célcsoportját a frissdiplomás fogyatékkal élők képezték. A használt alapsokaság-definíció az abszolválást követően legalább egy és legfeljebb öt éve végzetek részvételét engedte meg. A hátrányos helyzetet nem volt szükséges igazolni a kutatásban való részvételhez, ennek teljesülését önbevallásra alapoztuk és a célcsoport felkeresésének módjával biztosítottuk. A vizsgálat három fogyatékosági csoporthoz tartozó személyek körét fedte le: hallássérültek, látássérültek és mozgássérültek.

Jóllehet az adatgyűjtés során egyaránt alkalmaztunk kvalitatív és kvantitatív módszereket, elemzésünk keretei között a kvalitatív adatgyűjtés eredményeire koncentráltunk. A kvantitatív adatgyűjtésből származó eredményeket háttérinformációként illesztjük be. A kutatás kvalitatív szakaszát fókuszcsoporthoz vizsgálatok és kiegészítő, félig strukturált interjúk alkották. A válaszadók ennek során a vizsgálat fókuszát képező három időszakban átélt tapasztalataikról számoltak be. A szervezési nehézségek ellenére – amelynek okai leginkább a bizalmatlanság és az elérés során tapasztalt nehézségek voltak – a beszélgetések nyitott légkörben, sok adatot produkálva kerültek megtartásra. A válaszadókat a felsőoktatási intézmények

3 A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 15. §-a alapján.

4 Id. 38/2012. (XI. 16.) EMMI rendelet, 327/2012. (XI. 16.) Kormányrendelet.

által működtetett fogyatékosügyi koordinációs irodákon keresztül értük el. A kutatás során az említett fogyatékosügyi csoportok mindegyikéből nyolc-nyolc válaszadót vontunk be az adatgyűjtésbe. A kvantitatív adatgyűjtés alkalmával szintén a koordinációs irodák segítőkészségének köszönhetően juttattuk el kérdőívünket a minta tagjaihoz, amelynek eredményeképpen nyolcvanhat válaszadó adatait tartalmazó adatbázis jött létre.

A munkaerő-piaci integráció kiemelt időszakai

Az elemzés megközelítése illeszkedik a szakirodalom alapján felvázolt periódusokhoz. Az alábbiakban sorra vesszük a három szakaszt és a kvalitatív interjúk alapján kiemeljük a legfontosabb megállapításokat az adott időszak tapasztalatairól, majd megoldási lehetőségeket keresve elemezzük az esélyegyenlőséggel kapcsolatos problémákat és eredményeket.

A felsőoktatásban töltött időszak tapasztalatai

Az intézményi integráció időszakára vonatkoztatva általánosságban azt mondhatjuk, hogy rendelkezésre állnak azok a körülmények, amelyek mellett a fogyatékkal élő hallgatók – fogyatékosági csoporttól függetlenül – képesek közel azonos színvonalon, közel azonos feladatok elvégzése mellett abszolválni, diplomát szerezni. Külső szemlélőként elbizonytalanodhatunk az állítás igazságtartalmát illetően, de az interjúkból egyértelműen úgy tűnik, hogy ez a felsőoktatásban tanult fogyatékkal élők közös tapasztalata. Az egyik interjúalany így fogalmazta ezt meg: *„A tanulmányokban teljesen egyek voltunk az épekkel, semmilyen különbséget nem tettek, nem is volt rá szükség.”*⁵ Hasonlóan élte ezt meg egy látássérült megkérdezett is: *„Én azt élveztem leginkább, hogy végre csak az számított az egyetemen, hogy ki vagyok és mit tudok. Nem csak a bizonyítás miatt, de jó volt teljesen egyenértékűnek érezni magam.”*⁶ Ha ezt az általános kedvező képet a részletekbe menve, egyes elvégzendő feladatokra vagy a felsőoktatási képzés egyes dimenzióira fókuszálva vizsgáljuk meg, akkor a kép sokkal árnyaltabbá válik és kiugranak olyan problémák, amelyek már nem rendszerszintű megoldást igényelnek. A megkérdezett fogyatékkal élők negatív tapasztalatai rendszerint az interakció másik felének tájékozatlanságára és a többségi csoport tagjai számára ismeretlen helyzetből adódó kényelmetlenségre voltak visszavezethetők. Ezért a válaszadók a hiányosságok miatt nem is az intézmény elégtelen erőfeszítését, hanem a többségi csoport tagjainak inkompetenciáját jelölték meg problémaforrásként. A kellemetlen élmények a legkülönbözőbb szituációkban érhetik a hátrányos helyzetű csoport tagjait. Például egy siket férfi a következő emléket osztotta meg a beszélgetés során: *„Velem olyan is előfordult, hogy kiküldték a tolmácsomat a vizsga elején, és csak a feleletemre jöhetett vissza fordítani. Ez abból a szempontból nem fair, hogy a hallók egymás feleletéből is meríthettek, míg erre nekem nem volt így lehetőségem. Sokszor*

5 Idézet 38 éves mozgássérült interjúalanytól.

6 Idézet 23 éves látássérült interjúalanytól.

éreztem azt, hogy gyanakvóak a tolmács jelenléte miatt, azt gondolják, ő sug nekem.”⁷ Hasonló helyzetek minden fogyatékosági csoportban előfordulnak, amelyek jellemzően a többségi csoport tagjának rugalmatlanságából és megfontolatlanságából fakadnak. A beszélgetések során ki is emelték az érintettek, hogy a felsőoktatási intézményekben fellelhető legtájékozottabbként, társadalmilag legérzékenyebbként elkönyvelt réteg tagjai is rendkívül bizonytalanok a fogyatékkal élőkkel való interakciók során és ez alól nem jelentenek kivételt az oktatók sem. Ez mutatja, hogy az intézményi erőfeszítések csak egy bizonyos ideig képesek biztosítani az esélyegyenlőséget, egy pont után már sokkal nagyobb szerep hárul a közösség tagjaira. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a közösség tájékozottsága sok esetben elégtelennek bizonyul a hétköznapi helyzetek megoldásához. A közösség tagjainak szerepe azért is fontos, mert nem csak a rossz tapasztalatok okozóiként, hanem a támogatásban és segítségnyújtásban jeleskedő erőforrásként is megjelenhetnek a fogyatékkal élők mindennapjaiban. Ezért a fent leírt problémakör ellentétes előjellel is előkerült az interjúk során. Az interjúalanyok kiemelték, hogy az integrációt a legtöbb esetben nem is az intézmény képes a legmagasabb szintre emelni vagy a leghatékonyabban javítani, hanem a hallgatói közösség. Ez alatt nem a hivatalos hallgatókat vezető vagy összefogó szervezetet kell érteni, hanem a csoporttársakat, szaktársakat, informális kapcsolatokat. E szereplők nagyban segítenek megoldani az akadálymentesítés nélküli helyeken való átjutást, a hiányzó tanulmányi anyagok közös tanulással való pótlását vagy csak egyszerűen az intézményben való tájékozódást. Erről tanúskodott egy mozgássérült interjúalany, aki gyakran szorult társai segítségére: *„Nekem a kabát levétele sem megy egyedül, de azt mondjuk nem várhatom el az intézménytől, hogy ezt megszervezze. Bár a csoporttársak ebben is mindig segítettek.*”⁸ Az intézményi erőfeszítések ma már sikerrel képesek enyhíteni a fogyatékkal élők nehézségeit a felsőoktatásban, azonban a problémamentes integrációhoz nagy szükség van a közösség tudásának gyarapodására, gyarapítására. A legfontosabb a fogyatékkal élők nehézségeinek megismerése és a nehézségek lehetséges megoldásaira vonatkozó gyakorlatok terjesztése a többségi csoportban. A szakirodalom alapján és az interjúk kutatás során kirajzolódó képet a kvalitatív eredmények is igazolják.

A felsőoktatási intézményekben az esélyegyenlőség azt is jelenti, hogy az intézmények képesek a megfelelő szaktudással felvértezve útjára bocsájtani a célcsoport tagjait. E tekintetben a kvalitatív adatgyűjtés kiegészítéseként megvalósuló kérdőíves adatgyűjtés eredményei is azt mutatják, hogy jóllehet az intézményi erőfeszítések a képzés alatt elvégzendő feladatokhoz kötődő segítségnyújtásban magas, a skála pozitív felén található középértékeket eredményeztek, a munkaerő-piaci integráció egésze szempontjából az intézmény által vállalt szerep elégtelen, csupán a kibocsájtott hallgatók felkészültségének biztosításáig terjed.

A munkaerő-piaci kilépés időszaka

A következő vizsgált periódus a munkaerőpiacra való kilépés időszaka, amely a legkritikusabb és a legtöbb bizonytalansággal teli periódus a felmérés fókuszába kerülő szakaszok

7 Idézet 32 éves siket interjúalanytól.

8 Idézet 34 éves mozgássérült interjúalanytól.

közül. Ebben az időszakban a legtöbbször előkerülő probléma abból a bizonytalanságból fakad, hogy a fogyatékkal élő álláskereső nem tudja megítélni, hogy számára ellátható-e egy bizonyos munkakör – függetlenül attól, hogy végzettsége és szakmai felkészültsége elegendőnek bizonyul a pozíció alapján. Ez a bizonytalanság két forrásból fakad. Egyrészt a képzést biztosító felsőoktatási intézményben sem segítenek tisztázni, hogy adott végzettség és adott fogyatékoság kombinációja milyen pozícióra, a tanult szakterület mely részén vállalt állásra predesztinálja az egyént. Volt olyan interjúalany, aki szerint ez az egész oktatást jellemzi a közoktatástól kezdve: *„A legfontosabb az lenne, ha valaki fel tudna készíteni minket arra, hogy mi vár ránk. A siket iskolában nem kaptunk... útmutatót ahhoz, hogyan kell majd élni, mi vár ránk... Ezeket egyedül küzdjük meg, de olyan jó lenne, ha valaki el tudná mondani, vagy adna valamiféle mintát...”*⁹ Másrészt sok esetben az állást meghirdetők sincsenek tisztában azzal, hogy a jelentkezőt fogyatékosága gátolja-e a meghirdetett pozícióhoz tartozó feladatok ellátásában. A tájékozatlanság rendkívül kellemetlen helyzethez vezethet, amelyet egy mozgássérült fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő tapasztalatai világítanak meg érzékletesen: *„Jelentkeztem egy szállodába, ahol ráadásul végre szakmai tevékenységet láthattam volna el. Már az interjú harmadik körén is túl voltunk. Többször találkoztunk, átbeszéltünk mindent. Engem akartak. A szerződés kötés volt csupán hátra, amikor felhívott valaki a HR-ről, hogy elnézést, de rájöttek, hogy a mosoda – ahol azért néha meg kellene fordulnom ellenőrizni a munkatársakat – kerekesszékkal megközelíthetetlen, így nem tudnak felvenni. Abszurd volt, és máig sem értem.”*¹⁰ A munkavállalótól és a munkaadótól származó bizonytalanságok el lehetetlenítik a többségi csoport által használt és az ő igényeikre tervezett karrierportálokra való álláskeresőt. Aki mégis ezt a csatornát választja – sok esetben kényszerűségből –, az rengeteg kudarccal és visszautasítással szembesül. A kvantitatív kutatás alkalmával előfordultak olyan válaszok is, amelyek évekkal és százával kiküldött álláspályázatokkal jellemzik az álláskereső időszakát. Jellemző, hogy a válaszadók nem is ezt a csatornát, hanem az ismerősökön keresztül érkező ajánlatokat tartják a leghatékonyabbnak. Egy siket férfi így fogalmazott ezzel kapcsolatban: *„Én nem hiszem, hogy kaphatunk támogatást másoktól, nekem a családom a legnagyobb segítségem, ők ismernek és értenek engem. Másra nem hiszem, hogy hagyatkozhatom.”*¹¹ Egy másik motívum is kirajzolódott a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során megosztott tapasztalatokból, stratégiákból. Több résztvevő is említette, hogy a megszerzett végzettséggel nem is igyekezett új, az elvégzett szakterületnek megfelelő állást keresni, hanem a diploma megszerzése után is folytatta a felsőfokú képzettséget nem igénylő szakmáját. A beszélgetés során ezzel kapcsolatban az egyik résztvevő így reagált: *„Én is ugyanannál a cégnél dolgozom, mint az egyetem előtt. Volt lehetőségem ezt a papírt megszerezni, és jó is, hogy megtörtént, de ez az állásom szempontjából nem jelent váltást és változást sem.”*¹² A szakterületen kívüli elhelyezkedés természetesen a többségi csoport tagjai körében is előfordul. A kvalitatív adatfelvételek során azonban olyan gyakran találkoztunk ezzel a jelenséggel, hogy gyanakodhatunk a racionális döntés helyett a kudarckerülő magatartás

9 Idézet 32 éves siket interjúalanytól.

10 Idézet 28 éves mozgássérült interjúalanytól.

11 Idézet 38 éves siket interjúalanytól.

12 Idézet 35 éves siket interjúalanytól.

szerepének előtérbe kerülésére a stratégiaválasztásnál. Ezt bizonyítja, hogy a megtartott pozíciók nagyrészt szakmunkásként végzett fizikai munkát jelentenek. Ez a stratégia nemcsak a frissdiplomás szempontjából lehet kudarc, hasonlóképpen vesztese ennek a társadalom, amely nem látja hasznosulni a képzésbe befektetett erőforrásokat, valamint kudarcot vall a munkaerő-piaci integráció területén.

Az adatgyűjtés során feltárt tapasztalatok és stratégiák igazolják, hogy az átmeneti időszakban a fogyatékkal élő frissdiplomások nem kapnak elég támogatást. A munkaerő-piaci kilépés időszakát nagyban nehezíti, hogy az intézményi felügyelet megszűntével nincs egy újabb szervezet vagy program, amelyik átvonná az integráció támogatásának feladatát. A felsőoktatást követő időszakot a próbálkozás szakaszának neveztük, hiszen ilyenkor derül fény arra, hogy a felsőoktatással járó idő- és energiabefektetés hogyan hat a munkaerőpiacra lépéskor fellelhető lehetőségek körére. Ahogy a szakirodalmi áttekintés is rávilágított, a fogyatékkal élők felsőoktatási jelenlétének pozitív és negatív eredménye is lehet a középfokú végzettséggel való kilépéshez képest. Egyrészt pozitív, hiszen a tudás olyan érték, amelyet a munkaerőpiacon magasabb pozícióra lehet váltani és más kvalitásokat igénylő munkahelyek is megnyílhatnak a fogyatékkal élők előtt. Másrészt viszont negatív, hiszen a felsőoktatás nyitottsága a vizsgált csoport előtt még viszonylag új keletű dolog, legfeljebb 15-20 évre nyúlik vissza. Ennek következménye, hogy a diplomásokat váró munkaerő-piaci szegmensek nem készültek fel vagy nem készítették őket fel kellőképpen az érintettek fogadására. Az esélyegyenlőségért küzdő társadalomnak feladata, hogy a diploma megszerzésével járó értéket engedje kamatoztatni a szakterületnek megfelelő pozíciókban.

A munkaerőpiacon töltött időszak tapasztalatai

A munkahelyi periódusra – mint a kutatás során vizsgált harmadik életszakaszra – a társadalmi integráció kiteljesedésének helyszínéeként tekinthetünk. Ennek megfelelően az előző periódushoz tartozó akadályok leküzdése után megvizsgálhatók az elhelyezkedés után tapasztalt nehézségek és az elért sikerek. A beszámolók szerint az elvállalt munkakörökben nem egy esetben kiugró sikerrel felelnek meg a vizsgált csoport tagjai és gyakran a munkahelyük nélkülözhetetlen tagjává válnak. Egy mozgássérült frissdiplomás így nyilatkozott erről: *„Én csoportvezető vagyok, bár a hierarchia szerint nem is engem kellett volna előléptetniük. Ja, és felvettek egy másik mozgássérült lányt is”*¹³. Hasonló sikerekről árulkodó tapasztalatokat osztott meg egy másik interjúalany: *„Engem például el sem engednek hosszabb időre szabadságra, mert nincs, aki helyettesítene. Nem csak a bizalom miatt, hanem mert ezt a feladatkört én látom át, én tudom pontosan, hogy hogyan működnek a foglalkozás-egészségügyi vizsgálatok a cégnél. Ez azért elég nagy biztonságot ad.”*¹⁴ Ezen tapasztalatok mögött egy szelekciós jelenséget is feltételezhetünk. Eszerint azok a munkahelyek, amelyek lehetőséget kínálnak fogyatékkal élő munkavállalók által megpályázható pozíciók betöltésére, alapvetően jobb légkört tudnak biztosítani a speciális igényű munkavállalók számára. Erre utalnak azok

13 Idézet 38 éves mozgássérült interjúalanytól.

14 Idézet 40 éves siket interjúalanytól.

az Óry Mária (2005) által elvégzett kutatások is, amelyek hangsúlyozzák, hogy marginálisak a fogyatékkal élőket szívesen fogadó munkahelyek.

A fogyatékkal élők a munkahely megtalálásáig számos rossz tapasztalatról is beszámolnak. A válaszadók többsége ezt mégis azzal a megértéssel vette tudomásul, hogy az épek között is hasonló gyakorisággal fordul elő rossz munkahelyi tapasztalat: *„Kifejezetten mozgássérültet kerestek egy bankba. Ott ugye egész nap ülni kellett. Mivel megváltozott munkaképességüként vettek fel, 4 órában alkalmaztak. Az most csak az egyik része, hogy így azért nekem jóval kevesebbet kellett fizetniük... Egyszer, egy szombati napon, kb. a második hónapban, be kellett ugranom 12 órázni. A 6. órában szoltam, hogy szeretnék egy kis szünetet kivenni, nem bírok ennyit egy helyben ülni. Erre megkérdezték, hogy nekem nem mindegy, a székbe amúgy sem tudok felállni. Mondanom sem kell, másnap már nem dolgoztam ott.”*¹⁵ A egyes tapasztalatok fényében azt mondhatjuk, hogy a mindenkori kormányzat és szaktárcaik által szorgalmazott integrált és védett munkahelyek támogatása segít kialakítani azokat a munkahelyi közösségeket, amelyek valóban biztosítani tudják az esélyegyenlőséget. Ezt azonban csak részleges megoldásként lehet értékelni, hiszen a fenti idézetből is látszik, hogy a célcsoport tagjai az esélyteremtő programokon kívül eső munkahelyeken is próbálnak boldogulni. A nagyobb esélyegyenlőség megvalósítását ezért a társadalomszintű tájékoztatás segítségével, a munkaadók felkészítésével lehetne magasabb szintre emelni. Az interjúk elemzése során kialakult általános kép végső kicsengése mégis biztató. Azt mutatja, hogy az álláskeresési nehézségek és a munkavállalóként átélt kellemetlenségek és kudarcok legyőzése után diplomás munkavállalóként is sikerül a többségnek megtalálni azt a helyet, ahol kiemelkedhet tudásával. Az elérendő cél azonban – a felkészült munkaadók számának növelése mellett – a nehézségek és kellemetlenségek minimalizálása.

Összegzés

A kutatás célja a frissdiplomások munkaerő-piaci integrációjának három periódusra fókuszáló vizsgálata volt. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a munkaerőpiacra való kilépést elméletben és gyakorlatban is szükséges szorosabban együtt vizsgálni az intézményben töltött évekkel ahhoz, hogy az integráció folyamatáról teljes képet kapjunk. A válaszadók megerősítették, hogy a felsőoktatásban való részvétel kihívás és lehetőség. Az így szerzett végzettség akadálymentesített kihasználásához, a tudás kiteljesedéséhez a három időszakra egységként tekintő szolgáltatások, támogatóprogramok bevezetésére lenne szükség. Ez segíthetné áthidalni azt a köztes időszakot, amikor a fogyatékkal élő egyén már nem hallgató, de még nincs is állása. Ennek az időszaknak a jellemzője a bizonytalanság, amely az elhelyezkedést célzó erőfeszítések hatékonyságát tompítja. Egy, a felsőoktatás, a munkakeresés és az állásban töltött időszakok során nyújtott átfogó támogatás elősegítheti, hogy az elhelyezkedés utáni és az intézményben töltött időszakok pozitív értékelése mellett a munkakeresés időszaka is több

15 Idézet 28 éves mozgássérült interjúalanytól.

sikerre, elégedettségre okot adó eseményt hordozzon magában. Az összegzés végén – utalva a citált hazai tanulmányokra – elmondhatjuk, hogy az azokban leírt, többnyire kvantitatív megközelítés segítségével született kedvezőtlen képhez (Öry, 2005; Laki, 2008; Nóth, 2009) képest vizsgálatunk jobb eredményekkel szolgált. Megjelent ugyanakkor egy további, a felhasznált szakirodalom által ezidáig nem fókuszált probléma: a felsőoktatási intézmény és a munkahely közötti átmenet időszakában megélt bizonytalanság.

Hivatkozások

- European Commission (2012): *Supported Employment for people with disabilities in the EU and EFTA-EEA good practices and recommendations in support of a flexicurity approach*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Hall, T. – Healey, M. – Harrison, M. (2002): Fieldwork and disabled students: discourses of exclusion and inclusion. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27(2), 213–231.
- Horváthné Nóth E. (2009): *Fogyatékosággal élő emberek szak- és felnőttképzése*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest.
- Laki I. (2008): *Esélyek és lehetőségek a fogyatékos fiatalok és fiatal felnőttek társadalmi integrációjában*.
http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/tarselm/oktatok/laki_ildiko/03.pdf
- Laki I. – Kabai I. (2010): *Fogyatékosággal élő fiatal felnőttek társadalmi integrálódásának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon*. Zsigmond Király Főiskola Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Öry M. (2005): *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon*. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.
- Sachs, D. – Schreuer, N. (2011): Inclusion of Students with Disabilities in Higher Education: Performance and participation in student's experiences. *Disability Studies Quarterly*, 31(2).
- Tinklin, T., – Hall, J. (1999): Getting round obstacles: Disabled students' experiences in higher education in Scotland. *Studies in higher education*, 24(2), 183–194.